

Віталіна Кизилова (Старобільськ)

**СВОЄРІДНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНКОРПОРОВАНИХ
ТЕКСТІВ У ПРОЗІ ДЛЯ І ПРО ДІТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ
ОПОВІДАННЯ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ
БУЙНІ...»**

Жанр як історична категорія залежить від руху текстуальної реальності; він еволюціонує разом з текстами й поза ними не існує. За словами Дмитра Лихачова, жанри «вступають у взаємодію, підтримують існування один одного й одночасно конкурують один з одним» » [7, с.55-56]. З-поміж численної кількості варіантів модифікації жанрових структур є фрагмент жанру в іншому жанрі. У новітніх теоретико-літературних студіях осмислено типологічну характеристику вставних текстів, особливості їх інкорпорування в основну оповідь, своєрідність функціонування вставних складових у творах різної стильової приналежності тощо. «Жанрово викінчені фрагменти тексту, введені у масштабніший епічний твір, пов'язані з його художньою структурою» [8, с. 204] налічують низку формальних показників: невеликий зміст, кондесованість викладу, композиційна завершеність тощо. У науковому вжитку обіграні дефініції «включений жанр» (Тетяна Бовсунівська), «інкорпорована історія» (Олена Бровко), «вставне оповідання» (Валентин Халізеєв), «текст у тексті», «текст про текст» (Юрій Лотман) та ін., що здебільшого вживаються як синонімічні.

Специфіка вставної новели перебувала у полі уваги Зинаїди Голубевої, Тамари Денисової, Івана Денисюка, Миколи Пашенка, Василя Фащенко та ін. Новела у структурі художнього твору досліджена в монографії Олени Бровко «Новела в структурі художньої прози: модифікації та функції» [1]. Авторкою

розглянуто комплекс питань, що пов'язані зі структуротвірним потенціалом цього явища в контексті науково-методологічних здобутків ХХ – ХХІ століття. Оперуючи поняттями «текст у тексті», «вставна історія», «інкорпорований текст», «новелістичне включення», «вставна новела», науковець пропонує своє розуміння цього явища як завершеного фрагменту, в якому діють інші персонажі або змінюється час і місце дії. Вони сприяють активізації уваги читача, увиразненню ідеї твору, визначенню авторських акцентів [1, с. 23]. З-поміж формальних показників вставної новели Олена Бровко виділяє зміну оповідача, часопросторових характеристик повісткування, введення нової групи дійових осіб, пов'язаних власною фабулою, наявність герметичної розв'язки або її закорінення в основний текст, спільність проблематики та перегук засобів образності інкорпорованого та основного текстів тощо [1, с. 23].

Оригінального виявлення набувають інкорпоровані тексти в літературі для і про дітей. Їх художня роль у структурі прозових творів, функціональне призначення до сьогодні недостатньо осмислено в сучасних літературознавчих студіях.

У творах для і про дітей інкорпоровані тексти часто виконують *інформативно-пізнавальну* функцію. У повість-казку «В країні Сонячних зайчиків» Всеволодом Нестайком убудовано кілька нарисів-вставок: про кульбабку, лікаря-отоларинголога, омелу, що мають пізнавальну функцію: пояснюють реципієнтам невідомі раніше явища: «Омела – це рослина-паразит. Вона росте на дереві і п'є з нього соки. Може, ти бачив на гілках деяких дерев зелені густі шапки – немов пташині гнізда? Влітку вони ховаються серед листя і малопомітні. Зате добре їх видно взимку та восени, коли дерева стоять голі, безлисті. Ото і є омела. В народі її називають „відьминою мітлюю”» [9, с. 90]. У романі-фентезі «Королівство» Галини Пагутяк вставні легенди пояснюють життєві факти. Наприклад, історія заснування Королівства розповідає про близнюків Агіра й Тагіра, які довго сперечалися, кому не ставати королем. Цим фактом автор намагається пояснити причину тісної прив'язаності один до одного короля й архіваріуса.

Велику кількість вставних казок, легенд містить повість Яреми Гояна «Таємниця Лесикової скрипки». Твір, побачивши світ у новій, пострадянській Україні (1992 р.), розкривав дітям маловідомі сторінки історії нашого народу з князівських часів до сьогодення, знайомив з національними традиціями, святами. Вставні тексти цієї повісті мають потужний *пізнавальний, естетичний* потенціал. Наприклад: «Колись давно-давно Тарас Шевченко, якого цар заслав у солдати, посадив у казахському степу вербову гілочку. Вона, на диво, прийнялася серед спеки і пісків і розрослася у крислату вербу. Були коло тієї верби люди з України, взяли пагінець з Тарасового дерева, привезли до Львова, посадили над цим озірцем, і тепер шумить гіллям на рідній землі вербичка Шевченка» [3, с. 185].

У повісті Бориса Харчука «Горохове чудо» вставні казки виступають *способом пояснення глибокого соціального й філософського змісту*, закодованого в алегоріях, умовних і фантастичних образах, символах, що мають *притчевий* характер. Казка про добро завершується повчальною мораллю-висновком: невтомна праця на землі породжує добро. Казка про красу – натяк на тоталітарне радянське суспільство, що нищить усе непересічне. З метою глибшого проникнення в суть явищ, письменник гіперболізує зло, аби викликати про нього повне уявлення і протиставити злу ідеал. Уособленням зла, наприклад, у казці про красу є цар Лютий і король Пишний. Антагоністом же до них виступає князівна-полівна, що «мала криницю з живою водою, а коло тієї криниці росла вишенька» [11, с. 144]. Підпорядковані увиразненню авторської світоглядно-філософської концепції, вставні казки спрямовують читацьку увагу на певні національно-політичні, естетичні проблеми, посилюють основну оповідну складову.

У пригодницько-історичній повісті Бориса Комара «Векша» умонтовані в текст ретроспективні вставки-спогади про дитинство Векші (с. 80–85), перший полон Синка (с. 59–60), казка-бувальщина, розказана Векші болгариним-пастухом (с. 101–102), сон головного героя (с. 94–95) контекстуально вмотивовані й мають конструктивне значення як для *розкриття характеру*

головного героя, так і задля загострення уваги юного читача, посилення ідейно-сміслового навантаження повісті, декодуванню її основного змісту. В узагальненому вигляді його резюмує болгарин-пастух, який допоміг Векші дістатися рідної землі: «Багато знаємо ми недуг усяких: і малих, і великих, і легких, і тяжких, але сильнішої й тяжчої недуги, як туга по отчині рідній, ніхто з нас не відає» [6, с. 102].

Як бачимо, інкорпоровані тексти у творах для дітей підпорядковані пізнавально-ілюстративній, інформативній, естетичній функціям, виступають засобом розкриття характеру персонажа, соціального й філософського змісту твору, увиразненню його ідейного навантаження. Крім того, вставні текстові структури можуть виступати інструментом психологічного зображення характерів. Цим елементом літературної техніки вдало послуговується Володимир Винниченко в оповіданні «Віють вітри, віють буйні...», що входить до циклу «Намисто» й вирізняється глибиною психологічного дослідження дитячого світу. До збірки увійшли оповідання, назви яких походять із народних пісень; їх фрагменти тісно переплетені з тканиною творів і вивіряють їх у відповідній тональності. На думку Світлани Присяжнюк, «Психологія характеру в дитячих оповіданнях В. Винниченка розкривається у вчинках, міміці, жестах героїв, діалого-монологічному мовленні, невласне прямій мові, авторській позиції» [10, с. 9].

У центрі уваги письменника – стосунки двох дітей – Гриня, шестирічного вередливого, розбещеного батьками хлопчика й сироти-наймички Саньки. Гринь – «...владика, цар і бог над речами й людьми, де слово й плач його закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки-Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом усього, що там є внизу» [2, с. 44]. Його звичне, налагоджене життя, в якому хлопець почував себе комфортно й захищено, враз було порушено весіллям, куди відправились батьки й залишили малого вдвох із дев'ятирічною прислужницею Санькою. Володимир Винниченко акцентує увагу на психологічному стані головного героя, його настрої, переживаннях, через які змінюється сприйняття навколишнього світу.

Відсутність дорослих різко змінила дитину, і всі його емоції й відчуття заступає єдина – страх. Такий звичний інтер'єр (стіл з клітчастою цератою, зелена в рожевих квітках скриня, мисник з розбитою Гриньком шибкою, макітра з пиріжками в кутку) враз став таємничим, «принишклим, з одведеними набік очима» і «всі кутки, стільці, рядюжки, двері, все чисто в змові з тим таємним і дужчим» [2, с. 44].

Захистити Гриня від усього ворожого й таємничого в цій ситуації може одна лише Санька, і хлопець несподівано для себе починає гукати її. Автор тут вдається до використання діалогу як засобу розкриття психологічного стану персонажа. Звертання до дівчинки при цьому щоразу набувають різних форм. Відбувається своєрідна боротьба головного героя з собою, що зумовлена, з одного боку, його панським походженням (« – Подай сюди води, ти! Рябухо» [2, с. 44]), з іншого – драматизмом ситуації, в якій він опинився, безпорадністю, від якої його може врятувати лише Санька. Репліки Гриня все частіше стають жалібними (– Са-анько! Са-а-анько! Са-а'!!), в них звучить прохання, аби вона не полишала його одного (Са-аню, не ходи. Са-а-ню!). Страх залишитись знову наодинці «з тим, що в запічку» спонукає його до загравання з наймичкою, обіцянок захищати її перед батьками:

- « – Саню, я не буду більше виделкою колоти. І щипати не буду. Їй-богу!
- А жалітися будеш?
- Їй-богу, не буду!
- А Рябухою звати будеш?
- Не буду.
- А будеш заступатися, як мама мене битимуть?
- Буду.
- Не брешеш?
- От тобі хрест святий!» [2, с. 46].

Цей словесний пінг-понг розкриває психологію характерів двох персонажів, їх ставлення один до одного. Інформативність у діалозі послаблена, репліки персонажів більшою мірою ілюструють показ еволюції їхніх

міжособистісних взаємин, що супроводжується процесом боротьби зі своїми внутрішніми станами. Санька інтуїтивно відчуває безпорадність Гриня, його залежність від її вчинків і намагається відігратися на ньому за ті кривди, страждання й біль, що вона переживає кожного дня, прислужуючи його батькам, натішитися своєю владою над Гринем. На його прохання розповісти казку (єдине, що може втішити малого в цій ситуації, – занурення в затишний чарівний світ) Санька певний час не реагує, усе ж обіцяні Гринем цукерки й копійка спокушають дівчинку й та починає свою розповідь: «Жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?» [2, с. 48]. Автор вводить у текст поширений серед дитячої аудиторії жанр усної народної творчості – казочку-безкінечник.

Своїми композиційними особливостями (ініціальна формула зачину) вона спочатку нагадує звичайну казку. Утім, на відміну від звичайної фольклорної казки, вона набагато коротша й завершується запитанням, котре спонукає до подальшої оповіді, наприклад:

Жив собі дід Сажка,
На ньому була синя семиряжка,
На голові шапочка,
Під носом капочка,
На семряжці латочка.

Чи хороша моя казочка? [5, с. 261].

Такі казочки поширені серед дитячої аудиторії, а їх виконання здебільшого підпорядковане розважальній функції, на що слушно вказала Галина Довженок [4]. Утім, функція казочки-безкінечника в оповіданні Володимира Винниченка «Віють вітри, віють буйні...» інша. Вона підпорядкована показу загострення психологічного напруження між персонажами, їх протистояння. Невипадково письменник вдається до прийому ретардації; щодалі уповільнюючи розповідь, автор підводить читача до моменту найвищого психологічного напруження. Санька кілька разів починає розповідь своєї «казки», піддрознує Гриня і в такий спосіб остаточно перемагає

в двобої, кульмінацією якого є спочатку тихий безпорадний плач, а згодом голосне ридання хлопця.

Натішившись своєю остаточною «перемогою» над владикою, Санька знову стає чуйною, ніжно гладить Гриня по темно-русявій голівці й починає розповідь справжньої казки, що супроводжується уведенням традиційного для жанру зачину: « – Отож так. Жив собі чоловік та жінка. У великому-великому лісі. І була в них донечка. Та така гарнющінька, та така білесенька, як маленьке ягнятчко» [2, с. 49]. Інкорпорована казкова історія, вкладена в уста героїні, витримана в дусі фольклорної соціально-побутової казки. Їй притаманна динамічність та однолінійність сюжету, стислість, акцент на казкових мотивах. Вставний текст характеризується введенням нової групи дійових осіб (чоловік та жінка, їхня донечка, цар, царівна), їх антагоністичним поділом, казковим хронотопом, протистоянням сил добра і зла. Головна героїня казки – дівчина, наділена гіперболізованими рисами (надзвичайною вродою, розумом, спритністю). Ситуація дива розгортається навколо головного персонажа й пов'язана з бажанням царівни перемінитися з дівчиною вродою (відібрати красу й розум, а навзамін віддати своє рябютиння й закіслі очі). Зачакловану рябу дівчину відвезли до лісу, аби її там з'їли вовки, натомість там її знайшов один чоловік і зробив своєю наймичкою.

Як бачимо, фантастична історія має змістову та естетичну самостійність. Вона не пов'язана сюжетно з основним текстом твору, утім за трагічною долею головної героїні казки легко вгадується історія наймички Саньки. Цю аналогію проводить і Гринь, якому під час розповіді постійно кортіло спитати: «Як ти?».

Тонкому знавцеві дитячої душі, Володимиру Винниченку за допомогою введення в текст Саньчиної казки вдалося відобразити всі нюанси переживань героя, його емоції, що стали вигранювати новими відтінками. «Гриневи хочеться плакати, і він тулить лице в бік Саньки і, обнявши її, починає схлипувати.

Санька ніжно вкладає його, виймає з-під себе подушку, вибиває її й кладе Гриневі під голову. Гринь дивиться на темне, подзьобане лице Саньки мокрими очима в стрілках вій і гарячим шепотом каже:

– Я буду тебе любити, Саню» [2, с. 50]. Початок і завершення Саньчиної розповіді супроводжуються плачем Гриня. Він ілюструє різнопланову зміну психічних станів персонажа, перебіг складних переживань, зумовлених поведінкою Саньки. Сльози як вияв роздратованості і безпорадності перед початком розповіді казки і слези як вияв співчуття й жалю до дівчини стали результатом «духовного прозріння» хлопчика.

Ситуація набуває виразніших ліричних і драматичних рис, чому підпорядкована і пісня Саньки, яку вона виконує на прохання Гриня:

Віють вітри, віють буйні,

Аж дерева гнуться.

Ой як болить моє серце,

Самі слези ллються.

<...>

...тільки ж тоді та й полегша,

Як гірко заплачу [2, с. 50].

Якщо інкорпоровані казка-безкінечник і казка про рябу дівчину здебільшого підпорядковані показу внутрішнього стану Гриня, то уведений в основний текст твору фрагмент народної пісні передає настрій, бурю почуттів наймички Саньки, увиразнює перебіг її емоцій і складних переживань. Характер дівчини, яка увесь вечір спілкування з Гринем ховала своє справжнє Я за маскою (демонструвала байдужість, упертість, поважність і гордовитість), враз починає вигранювати новими якостями, вона стає знову доброю, чуйною, ніжною. Наведений фрагмент є останнім кроком на шляху до порозуміння між дітьми, їх примирення, що підтверджується останніми рядками твору: «Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці» [2, с. 50].

Як бачимо, крім пізнавально-ілюстративної, інформативної, естетичної функцій інтертекстуальних компонентів в літературі для і про дітей, вони є важливим засобом творення психологізму. Це підтверджує аналіз оповідання Володимира Винниченка «Віють вітри, віють буйні...». Завдяки вдало продуманим авторським ходам у читацькій рецепції інкорпоровані тексти сприймаються як художнє ціле з основним текстом, посилюють основну оповідну складову. У сукупності з іншими психологічними засобами характеротворення вставні нарративні структури ефективно вирішують художні завдання, вони підпорядковані відображенню психологічних станів персонажів, їх душевного світу, настроїв і поведінки, дозволяють авторові відтінити індивідуальність.

Література

1. Бровко О. О. Новела в структурі української прози: модифікації та функції : монографія / О. О. Бровко ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка“. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка“, 2011. – 400 с.
2. Винниченко В. «Віють вітри, віють буйні...» / В. Винниченко // Рідне слово. Укр. дитяча література : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти I-II рівнів акредитації : у 2 кн. / упоряд. З. Д. Варавкіна, А. І. Мовчун, М. Ф. Черній. – К. : Либідь, 1999. – Т. 2. – С. 43–50.
3. Гоян Я. П. Таємниця Лесикової скрипки : повість / Ярема Гоян. – К. : Веселка, 1992. – 199 с.
4. Довженок Г. В. Український дитячий фольклор : (віршовані жанри) / Г. В. Довженок. – К. : Наук. думка, 1981. – 172 с.
5. Золотий колосок : зб. фолькл. і літ. творів для роботи з дітьми у дошк. закл. / Упоряд. Н. Дзюбишина-Мельник. – К. : Освіта, 1994. – 624 с.
6. Комар Б. Векша : повість / Борис Комар. – К. : Грані-Т, 2010. – 136 с.

7. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. – 3-е изд., доп. / Д. Лихачев. – М. : Наука, 1979. – 352 с.
8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. – К. : Вид. центр „Академія“, 2007. – (Серія „Енциклопедія ерудита“). –
Т. 1 : А (аба) – Л (лямент) / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – [Б. м.] : [Б. в.], 2007. – 608 с.
9. Нестайко В. З. Країна Сонячних Зайчиків : казкові повісті / В. З. Нестайко. – К. : Країна Мрій, 2010. – 352 с.
10. Присяжнюк С. С. Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література“ / Присяжнюк Світлана Степанівна ; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2006. – 20 с.
11. Харчук Б. Горохове чудо : казки, оповідання, повісті / Б. Харчук. – К. : Веселка, 1991. – 241 с.

Анотація

Віталіна Кизилова. Своєрідність функціонування інкорпорованих текстів у прозі для і про дітей (на прикладі аналізу оповідання Володимира Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»)

У статті окреслено функціональне призначення і різновиди інкорпорованих текстів у прозі для і про дітей. На прикладі оповідання Володимира Винниченка «Віють вітри, віють буйні...» проаналізовано вставні текстові структури як інструмент психологічного зображення характерів.

Ключові слова: література для і про дітей, інкорпорований текст, проза, оповідання, психологізм.

Annotation

Vitalina Kyzylova. The peculiarity of the functioning of the incorporating texts in the prose for and about children (by the way of example of the analysis of Volodymyr Vinnichenko's narration "The wind blows, blows violently...")

The functional purpose and variety of the incorporating texts in the prose for and about children are described in the article. The parenthetical text structures as instruments of psychological representation of characters have been analyzed by the way of example of the analysis of Volodymyr Vinnichenko's narration "The wind blows, blows violently..."

Key words: literature for and about children, incorporating text, prose, narration, psychologism.